

Drie opmerkelijke muntjes uit de Folkingestraat

Jan C. van der Wis

Meer dan vijftig jaar geleden was de Folkingestraat, gelegen tussen Vismarkt en Gedempte Zuiderdiep, het centrum van een hoofdzakelijk door Joden bewoond deel van de Groninger binnenstad met als meest karakteristiek bouwwerk de sjoel, de synagoge tussen Nieuwstad en Gedempte Zuiderdiep. Na de schandelijke deportaties van de Joden gedurende de Tweede Wereldoorlog raakte de Folkingestraat danig in verval. De sjoel huisvestte enige tijd een kledingatelier en een wasserij, maar werd in 1981 na een grondige restauratie opnieuw ingewijd en kreeg naast de functie van bedehuis tevens een culturele bestemming.

Met de komst van het nieuwe Groninger Museum (geopend oktober 1994) in het Verbindingskanaal, werd de Folkingestraat een belangrijke voetgangerspassage in de wandelroute Centraal Station-Vismarkt en onderging de straat een ingrijpende face-lift. Begin 1995 werden in opdracht van woningstichting Patrimonium twee vervallen bedrijfspanden (huisnummers 37 en 39) gesloopt om plaats te maken voor twee winkels en een aantal appartementen¹. Direct na de sloop van de opstallen werd in het voorjaar van 1995 een opgraving verricht², waarbij in de grond met behulp van een metaaldetector o.a. een twintigtal munten, rekenpenningen en raadstekens uit de periode 16e-18e eeuw werd gevonden. Daartussen zaten drie opmerkelijke stukken, waarvan het bestaan tot nu toe onbekend was.

Allereerst is daar een contemporaine vervalsing van een Nijmeegse kwart snaphaanschelling of peerdeken (= 1 1/2 Gelderse stuiver), die is gemaakt van met messing geplaatst blik. Het peerdeken werd in 1530 ingevoerd door de Gelderse hertog Karel van Egmond (1492-1538). In het oosten van ons land werd het peerdeken weldra een populair muntje en werd al gauw door meerdere steden en heren nagevolgd³, o.a. door Nijmegen⁴. Juist in het oosten des lands zou men contemporaine vervalsingen mogen verwachten.

Noch uit de literatuur, noch uit vondstgegevens⁵ blijkt, dat het peerdeken in de noordelijke provincies in de circulatie ook maar enige rol van betekenis heeft gespeeld. De vondst van een contemporaine vervalsing buiten het eigenlijke circulatiegebied is daarom opmerkelijk. Een echt exemplaar zou daar in het betalingsverkeer vermoedelijk al niet geaccepteerd zijn, laat staan een vervalsing.

1. Kortekaas 1996, 13.

2. De opgraving stond onder leiding van gemeente-archeoloog G.L.G.A. Kortekaas.

3. Van der Wiel 1957, 28-33.

4. Van Passon 1980.

5. In de registratie van het Koninklijk Penningkabinet komen geen vervalsingen van Nijmeegse peerdekens voor.

Afb. 1. Contemporaine vervalsing Nijmeegs peerdeken. Foto: Koninklijk Penningkabinet.

Het valse peerdeken heeft een grote en een kleine doorboring. Mogelijk is het als vervalsing herkend en nog enige tijd voor een ander doel gebruikt om vervolgens in de Folkingestraat aan te grond te worden toevertrouwd (afb. 1).

Vondstbeschrijving

Folkingestraat 37/39, vondstnummer 1/1, vondstdatum 29 maart 1995, losse vondst, context: uit de verstoorde bovenlaag.

Nijmegen, kwart snaphaanschelling of peerdeken (= 1 1/2 stuiver) z.j. (circa 1581), contemporaine vervalsing, met messing geplateerd blik, 2,6 g, grote en kleine doorboring.

vz.: geharnaste ridder in toernooikleed met geheven zwaard in de rechterhand, rijdend naar rechts

Opschrift: [MON]ETA*NOVA*NOVI - MA

kz.: stadswapen op een lang herkruist en gevoet kruis.

Opschrift: INITV - SAPIEN - TIMOR - DOMIN

Lit.: Passon, 18 vlg.

Het tweede opmerkelijke muntje is een koperen Friese duit uit 1616. Op de voorzijde staat het gekroonde Friese provinciewapen en de Latijnse wapenspreuk (afgekort) NISI DOMINUS NOBISCVM = als de Heer niet met ons is. Op de keerzijde staat binnen een bladerkrans verdeeld over drie regels in Latijn de provincienaam FRISIA en het jaartal. In het onlangs verschenen Handboek van het Nederlandse kopergeld staan twee typen van deze duit vermeld onder de nummers 6004 en 6005. Onze duit is van het type 6005 en is met het jaartal 1616 tot nu toe niet aangetroffen⁶. Dit type duit is, volgens de auteurs, voor het eerst geslagen in 1612 en vervolgens in de jaren 1617-1620. Naast dit type werd in de jaren 1611-1613 en 1616-1617, zoals gezegd, nog een type (6004) geslagen, dat qua beeldenaars licht van het type 6005 verschilt: de kroon boven het provinciewapen op de voorzijde is van andere tekening en de bladerkrans op de keerzijde is ten opzichte van type 6005 een kwart slag gedraaid. Gezien de min of meer geregelde aanmunting van duiten in de periode 1611-1620, lag het in de verwachting, dat vroeg of laat een onbekend jaartal van één van beide typen uit genoemde periode zou opduiken. De opgravingen in de Folkingestraat brachten die verwachting in vervulling (afb. 2).

Afb. 2. Friese duit 1616. Foto: Koninklijk Penningkabinet.

Vondstbeschrijving

Folkingestraat 37/39, vondstnummer 22/1, vondstdatum 30 maart 1995, losse vondst, context: kelder.

Friesland, duit 1616, koper, 1,6 g.

vz.: gekroond en versierd provinciewapen.

Opschrift: NISI:DNS:(mt leeuw):NOBISCVM

kz.: binnen een krans van vier bladertakken, die boven en onder van elkaar zijn gescheiden door een vijfbladige bloem en links en rechts door twee bollen.

Opschrift in drie regels: FRI/SIA/1616

Lit.: Purmer en Van der Wiel 1996, 6005 (dit jaartal niet).

Het derde - en van de drie het meest opmerkelijke - muntje is wel het stad-Groninger muntstukje dat is overgeslagen over een Utrechtse duit (= 1/8 stuiver Brabants) uit de periode 1509-1522, zoals duidelijk aan restanten van de oorspronkelijke beeldenaars is te zien. Op de voorzijde van Utrechtse duiten uit genoemde periode staat Sint Maarten te paard, zijn mantel delend; op de keerzijde staat een engel met uitgespreide vleugels die het Utrechts stadswapen voor zich houdt. Deze duitjes, die nog een zeer gering percentage zilver bevatten, werden volgens een mededeling van 3 februari 1523 in het Buurspraakboek van de stad Utrecht afgezet tot op een "braemtgen", hetgeen wil zeggen dat de waarde van vóór die datum geslagen duitjes werd gehalveerd. Zij golden voortaan dus 1/16 stuiver Brabants. De devaluatie werd enkele dagen daarna nog eens bevestigd. In juli 1524 werd medegedeeld, dat men niet langer verplicht was de gedevalueerde duiten aan te nemen; tegelijkertijd zouden voldoende duiten van een nieuw type (van 1523), dat geheel uit koper bestond, zijn aangemunt⁷. De Utrechtse bevolking is waarschijnlijk in de gelegenheid gesteld de braemtgens vanaf juli 1524 bij de stedelijke autoriteiten in te wisselen. De muntjes zijn ook in de stad Groningen in omloop geweest getuige een drietal losse vondsten⁸.

6. Purmer en Van der Wiel.

7. Pietersen 1978.

8. De Hunze, 1988/89, vondstnr. 7; Pelsterstraat, 1992, vondstnr. 15/6; Prinsenstraat, 1995/96, vondstnr. 343/48.

In de eerste helft van de 16e eeuw was in ons land de economische activiteit en daarmee de vraag naar muntgeld afgenomen. Het gevolg was, dat ook de activiteiten van de diverse munthuizen afnamen en in een aantal gevallen zelfs volledig kwamen stil te liggen.

In de stad Groningen was, na een korte opleving in de jaren 1507/08 als uitvloeisel van de muntconventie met de Oostfriese graaf Edzard II, de muntslag komen stil te staan. Pas in 1521 was er weer sprake van enige activiteit en zijn er weer plakken (= 1/6 Groninger stuiver) en halve plakken met een zeer laag zilvergehalte geslagen. Ook bij de geringe economische activiteit bleef er behoefte aan kleingeld bestaan. Omstreeks 1525 werden er echter door de Stadsmunt nog uitsluitend kleine muntjes - en naar men tot nu toe aannam van koper - geslagen, waarvan we de waarde tot op heden niet hebben kunnen vaststellen. Ze zijn van zeer ruwe makelij, hebben op de voorzijde altijd het stedelijk dwarsbalkschild en op de keerzijde een kort of lang kruis. Van de bewaard gebleven stukken zijn de opschriften slechts bij hoge uitzondering volledig leesbaar. In 1855 publiceerde prof. dr. P.O. van der Chijs, hoogleraar en directeur van het munt- en penningkabinet der Leidse Hogeschool, zijn omvangrijke studie *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend*. Hij was de eerste die de Middeleeuwse munten uit ons land en daarmee ook onze muntjes in hun historische context beschreef en liet afbeelden. Van der Chijs had vanwege de grove afwerking en de slechte conservatie grote moeite met het lezen van de beeldenaars; de tekeningen in zijn werk laten dan ook veel aan de fantasie over⁹ (afb. 3).

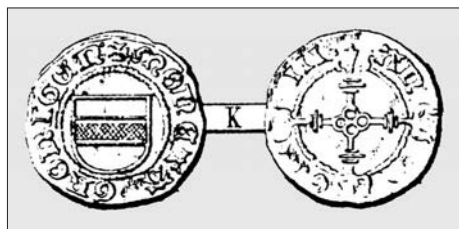
In 1986 publiceerde drs. A. Puister, Groninger van komaf en toegewijd verzamelaar van Groninger munten, in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*, een uitgave van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, een catalogus van de stad-Groninger munten. Daarin heeft hij bij gebrek aan munten in natura enkele afbeeldingen uit Van der Chijs overgenomen¹⁰. Slechts op één munttype (Puister, 1.403) heeft hij de jaartallen 1525 en 1527 kunnen ontcijferen.

De vele bij archeologisch onderzoek in de stad Groningen gevonden exemplaren van de hiervoor door Van der Chijs afgebeelde muntjes doen vermoeden, dat de aanmuntingen overvloedig zijn geweest; er zijn meerdere varianten, die voornamelijk in grootte en vorm van het stadswapen van elkaar verschillen. Van der Chijs suggereerde, dat de waarde mogelijk een oord of halve oord zou bedragen¹¹, oord in de betekenis van kwart plak (= 1/24 Groninger stuiver). Deze veronderstelling is bij gebrek aan een alternatief door latere auteurs overgenomen. De suggestie van Van der Chijs werd niet door bewijzen gestaafd en is vermoedelijk gevoelsmatig gedaan. Omdat het merendeel van deze muntjes niet is gedateerd en archivalia ontbreken, gissen we naast de waarde, met uitzondering van twee gevallen, ook naar de exacte jaren van aanmunting. Voorts meende Van der Chijs, dat de muntjes van roodkoper zijn gemaakt. Puister ging hierin mee, maar heeft wel getracht de koperaanmuntingen in Groningen in het tijdsbeeld te plaatsen door te

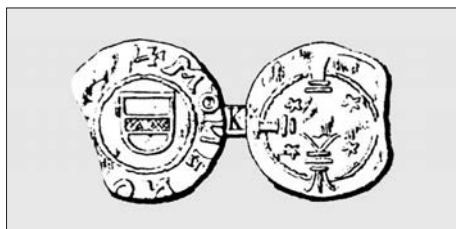
9. Van der Chijs 1855.

10. Puister 1986. Overgenomen zijn achtereenvolgens Van der Chijs XV. 113, XX. 30, XV.116, XX.29 (= Pietersen 1978, 1.403-1.407).

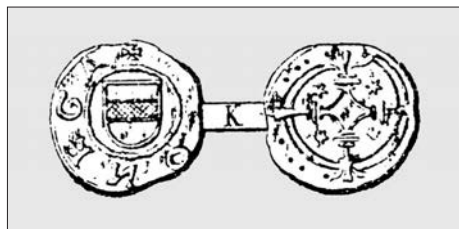
11. Van der Chijs 1855, 504/5.

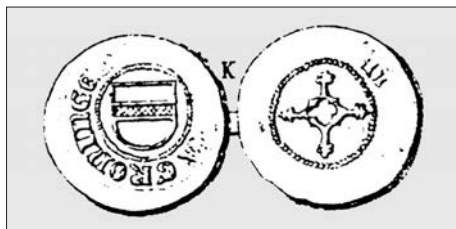
a

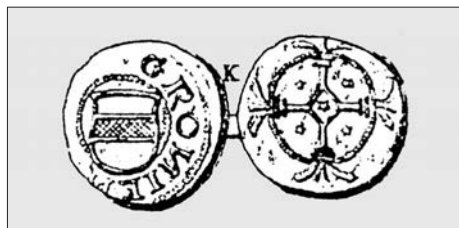
d

b

d

e

Afb. 3. Groninger muntjes uit Van der Chijs

a: v.d.Ch., XV.113 = Puister, 1.403;

bekend 1525 en 1527.

b: v.d.Ch., XV.115 = Puister, 1.404.

c: v.d.Ch., XX.30 = Puister, 1.405.

d: v.d.Ch., XV.116 = Puister, 1.406.

e: v.d.Ch., XX.29 = Puister, 1.407.

wijzen op enkele andere koperaanmuntingen in de toenmalige Noordelijke Nederlanden, namelijk de eerdergenoemde duiten van de stad Utrecht van 1523 en de koperen muntjes uit 1525 van Utrechtse bisschop-elect Hendrik van Beieren. Daar de stad Groningen op muntgebied toonaangevender was dan de Domstad, leek Puister een aanmaak van Gronings kopersgeld in de periode 1523-1530 beslist niet uitgesloten¹². Metallurgisch onderzoek werd niet verricht.

Het aantreffen van de overslag bracht mij op de idee de Groninger muntjes van hetzelfde type uit mijn eigen collectie nog eens aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Een drietal vertoonde, zij het veel minder duidelijk, net als het muntje uit de Folkingestraat tekenen van overslag. Zij werden tezamen met enkele andere typen door mij eind vijftiger jaren door ruil verworven en zijn zeker afkomstig uit een niet-geregistreerde lokale muntvondst. Puister heeft ze destijds bij mij thuis gezien en in zijn artikel vermeld onder nummer 1.407. De afbeelding die erbij is geplaatst, is ontleend aan Van der Chijs¹³. Noch Puister, noch mij is destijds opgevallen, dat ze op andere munten waren overgeslagen.

Ter bevestiging van mijn ontdekking trof ik bij de determinatie van de munten die werden gevonden tijdens de opgravingen op het Guyotplein (op de plaats van de nieuwbouw van de Arrondissementsrechtbank) nog zo'n Gronings muntje aan, waarop enkele letters en leestekens van de oorspronkelijke Utrechtse duit zichtbaar zijn (vondstnr. 22, afb. 4).

12. Puister 1986, 1.403-1.406.

13. Van der Chijs 1855, XX.29.

Afb. 4. Groningen, stad, halve plak of grootken z.j., (1524 of later), zilver van zeer laag gehalte. Collectie Van der Wis. Foto: Koninklijk Penningkabinet.

Uit de overslagen mogen we concluderen, dat de Groninger muntmeester klaarblijkelijk een partij braemtgens heeft kunnen kopen en als half-fabricaat heeft gebruikt voor de fabricage van zijn muntjes. Het simpelweg overslaan van bestaande munten leverde hem een aanzienlijke kostenbesparing op omdat hij niet zelf de muntplaatjes behoefde te maken. Het is helaas niet meer te achterhalen of de partij braemtgens bestond uit in Utrecht ingeleverd materiaal of uit door plaatselijke geldwisselaars geleverde stukken.

De Groninger stuiver van 6 plakken of duiten was equivalent aan $\frac{3}{4}$ Brabantse stuiver. Een gedevalueerde Utrechtse duit of braemtgen van $\frac{1}{16}$ stuiver Brabants is daarom equivalent aan een halve plak ofwel $\frac{1}{12}$ stuiver Gronings. Als Van der Chijs' suggestie van een kwart plak (de halve oord ofwel $\frac{1}{8}$ plak laten we maar buiten beschouwing) waar zou zijn, zou de stadsmuntmeester de Utrechtse braemtgens voor minder dan $\frac{1}{32}$ Brabantse stuiver ofwel $\frac{1}{24}$ Groninger stuiver hebben moeten inkopen om er nog wat aan te kunnen verdienen, hetgeen hoogst onwaarschijnlijk is. De Utrechtse braemtgens bevatten immers, zoals gezegd, nog een fractie zilver en zijn waarschijnlijk voor $\frac{1}{16}$ Brabantse stuiver ingewisseld. Verkoop beneden $\frac{1}{32}$ stuiver Brabants zou wel zeer verliesgevend zijn geweest! De inkoopprijs zal ergens tussen de $\frac{1}{16}$ en $\frac{1}{32}$ stuiver Brabants (= resp. $\frac{1}{12}$ en $\frac{1}{24}$ stuiver Gronings) per stuk hebben gelegen en de uitgiftekoers van de overslagen op een $\frac{1}{12}$ Groningse stuiver ofwel een halve plak of grootken. Met dit gegeven kan mogelijk ook de waarde van de andere Groninger muntjes uit de jaren rond 1525 op een halve plak worden bepaald¹⁴.

De productie van het besproken type halve plak of grootken heeft mogelijk in of kort na 1524 plaatsgehad. Met de wetenschap, dat van type 1.403 de jaartallen 1525 en 1527 bekend zijn, wordt het heel aannemelijk te veronderstellen, dat ook de productie van de types 1.404-1.406 omstreeks 1525 heeft plaatsgevonden. Mogelijk heeft de productie van de onooglijke muntjes zich tot slechts enkele jaren beperkt: 1524-1527. Wanneer de economische activiteit in ons land geleidelijk

14. Puister 1986, 1.403-1.406.

aan weer toeneemt, slaat de Stadsmunt in 1544 dubbele plakken en halve plakken van een aanzienlijke betere kwaliteit; vanaf 1560 is de muntslag overvloedig en worden er weer grovere muntsoorten geslagen, zoals goudguldens, (rijks)daalders, stuivers (Gronings: jager) en veelvouden daarvan (afb. 5).

Afb. 5. Groningen, stad, halve plak of grootken z.j., (1524 of later), zilver van zeer laag gehalte, uit vondst Folkingestraat. Foto: Koninklijk Penningkabinet.

Vondstbeschrijving

Folkingestraat 37/39, vondstnummer 27/1, vondstdatum 31 maart 1995, losse vondst, context: vlakvondsten.

Groningen, stad, halve plak of grootken z.j. (circa 1524), koper met een fractie zilver, 1,0 g; overgeslagen over een Utrechtse duit 1509-1522.

vz.: dwarsbalkschild van Groningen en delen van het paard van St. Maarten van het Utrechtse braemtgen.

Opschrift: MO.NOVA[...]

kz.: kort herkruist kruis van de plakstempel en een deel van de rechtervleugel van de engel.

Opschrift: GRONIN (plak) TRAIECT' (braemtgen) (klavertje vier)

Lit.: Puister 1986, 1.407 vlg.; Pietersen 1978, 18.

Bijzonderheden: De beide letters N in GRONIN staan in spiegelchrift.

Doorboord.

Uit de overslagen blijkt dat, ook zonder metallurgisch onderzoek, niet alle stad-Groninger muntjes uit bovengenoemde jaren uitsluitend uit (rood)koper bestaan, zoals in navolging van Van der Chijs tot op heden werd aangenomen. De tot nu toe bij archeologisch onderzoek aangetroffen halve plakken verkeren als gevolg van de ruwe makelij, het hoge kopergehalte en de inwerking van agressieve stoffen in de grond zonder uitzondering in een slechte staat. Het aantal vondstexemplaren blijft echter gestadig toenemen. Mogelijk dat over enige jaren een gericht onderzoek ons een nog beter beeld kan geven van de stad-Groninger muntslag rond 1525.

Literatuur:

- Chijs, P.O. van der, *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe (der Heeren van Koevorden) van de oudste tijden tot aan de Pacificatie van Gend.* Haarlem, 1855.
- Kortekaas, G., "Archeologie in 1995" in: *Hervonden stad 1996, Jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen*. 1, 1996, 9-18.
- Passon, T., *De stedelijke munt van Nijmegen*. Nijmegen, 1980.
- Pietersen, F., *Munten van de stad Utrecht*. Utrecht, 1978.
- Puister, A.T., "Groningse stedelijke munten" in: *Jaarboek voor munt- en penningkunde*. 1986, 5-72.
- Purmer, D. en H.J. van der Wiel, *Handboek van het Nederlandse kopergeld 1523-1797*. Vriezenveen, 1996.
- Wiel, A. van der, "Het peerdeken" in: *Jaarboek voor munt- en penningkunde*. 1957, 28-33.